

על "שירי מכות מצרים" לעת הזו.

הגדת נא אמון - הגדת נ. אלתרמן / דודי בן עמי

לכאורה אפשר לראות את 88 בתי השיר של "שירי מכות מצרים" רק כמדרש חכמים על עשר המכות של הגדת הפסח. ואולם, אם במרכז היצירה עומד מנגן הלילות של המכות, היינו מצפים כי שירת הפתיחה תעסוק בעבודת הפרך והשאיפה לחופש, כפי ששירת הסיום תביא את היציאה למדבר ולחרות. אך עיון ביצירה האפית והסימבולית הזו מלמד כי יש בה ראייה כוללת, חורגת מן הסיפור המקראי אל הנרחב יותר, ואין אנו עוסקים בתולדות עם ישראל דווקא. ייסורי האב והבן בנא-אמון המכה אינם רק דוגמה המעבירה את הזיכרון ההיסטורי אל סבל הפרט, הנוח יותר לתפישה ולחמלה. היצירה היא דרך השקפה אל חזון המתייחס למה שבין ערים ונתיבות-עמים, בהיסטוריה של סבלות אנוש - של אז ושל היום

בין קדומי ספורי מורשת

ספורי המגדה לזהט.

כדלקה רחוקה מגשת

את עולה מעבי העת.

וכזכרון עוונים וענש

בשלמה עקבה דמים

קמת-נצבת בלי ישלט בך עבש,

על ראשית נתיבות עמים

[בדרך נא אמון א']

"שירי מכות מצרים" דומים לציור טריפטיון שבמרכזו עשרת הלילות, מדם ועד מכת-בכורות. עשרה שירים אלה נשקפים מעיניהם של האב והבן שבעיר הקורסת. ואולי גם נבואה קשה היא לימים שיבואו אחר "נפל מלכות מֶסֶס" בכיכר העיר.

בְּכוֹרֵי, בְּכוֹרֵי הַבֵּן, לֹא תִהְיוּ עוֹד, לֹא תִהְיוּ.
גַּם כָּאֵן חֻקִּים בְּרָזָל. לֹא נִחְקְקוּ לַתְּהוֹ.
אַחַר נִפְלַ מְלָכוֹת מֶסֶס עַד עֲרִיסוֹת
נִגְלִים הֵם בְּהַמוֹג עֶשֶׂן הַהֲרִיסוֹת.

אָבִי, דָּמַךְ עָלַי נוֹטֵף אֲדָמוֹן אֲדָמוֹן.
חֻקִּים בְּרָזָל, בְּכוֹרֵי, צוֹפִים אֶל עִיר אָמוֹן.
קִטְנֵי דְרוֹרִיָּה, אָב, נִפְלוּ פְּצוּעֵי חֲזָה.
גְּדוּלֵי צְרִיָּה, בֵּן, בָּכוּ בְּלֵיל הַזֶּה.

[שירי מכות מצרים ז' ברד]

לצידה האחד של תמונת המכות שירת הפתיחה "בדרך נא-אמון", ארבעה שירים העוסקים בעיקר בלקח ומוסר-השכל היסטוריים. נא-אמון ומכותיה חשובה בנוכחותה והיחס אליה הנו יותר מיחס גיאוגרפי אל עיר, מקום בו מתרחשים הדברים. נאלתרמן מייחס לה נוכחות כמו-אישית ואליה הוא פונה כאל ישות חיה וסובלת, (אולי תוך מודעות לדמיון בין ראשי-תיבות שמה לאלו של שמו). אינך יכול שלא לכבד את השקפת עולמו של אלתרמן כפי שהיא משתקפת בשירת פתיחה זו. יותר מכך, אירועי מצרים של החודשים האחרונים (תחילת 2011) מדברים מתוך היצירה כְּדַבֵּר אחד הנביאים, והיא תכונה של יצירות אפיות מהשורה הראשונה בשירת העולם. באביב זה יש משמעויות מיוחדות לעולמו של נ. אלתרמן כפי שהוא משתקף ביצירה, וישנן אמירות שנכתבו כאילו לנעשה בקהיר השתא.

וְנִקְבֵץ אֶסְפָּסוּף הַפֶּלֶךְ
וְקוֹלֵר הָאֲשָׁמָה עִמוֹ
לְתֵלוֹתוֹ בְּשָׂרִים וְמֶלֶךְ
וְלִפְרָקוֹ מִצְוֹאֲרֵי עֶצְמוֹ.

וּבְהִכּוֹת עַל רְאֲשֵׁים, כְּאֶבֶן,
הָאוֹתוֹת שֶׁנִּרְאוּ כְּשִׁחּוֹק,

וּבְבֹרַח לְעֵינַי-כָּל, כְּתִבּוּן,
אֲמִתּוֹת שֶׁנֶּרְאוּ כְּחֶק - -

- - גַּם לַיְלַךְ מִתְנַשֵּׂא שְׂכוּחַ
וְזַמְנִים נִקְרָעִים כְּסָגוֹר
וְאֶפְרָח מִתְעַרֵּב בְּרוּחַ
עִם אֶפְרָן שֶׁל בִּירוֹת כָּל דוֹר.
[בדרך נא אמון ב']

עם זאת, שלוש דמויות אנוש בגיבורי השירה: האב, הבן, והעלמה. זוהי טריאדה אופיינית באמונות העמים, אך אין השלושה ניצבים על מישור שווה. הבן הזועק את הסבל והאב עונה, בשם הגורל היודע-כל, והולם הקריאה הפשוטה החוזרת בכל עשרה שירי המכות.

אָבִי, קוֹרֵא הַבֵּן. בְּכוֹרִי, עוֹנֶה הָאָב.
והם ממשיכים, הבן מתייסר והאב - דבר הגורל עונה.

אָבִי, כָּלִיל צִיָּה חֲשַׁכְתִּי עַד עֵינַי.
אָבִי, בְּדוּמִיָּה נִשְׁכַּחְתִּי בְּשֵׁר יָדִי.
שִׁלַּחֲנִי לַחֲפָשִׁי! שִׁלַּחֲנִי לַחֲפָשִׁי!
יִסֵּב, יִכְנִי נַפְשׁ מִבְּקֶשׁ נַפְשִׁי!

בְּכוֹרִי, בְּכוֹרִי הַבֵּן, לֹא בָּא עוֹד גְּמוּל עַד נַפְשׁ.
אֵין דִּי לוֹ, בְּנֵי בְּכוֹרִי, בְּנַפְשׁ תַּחַת נַפְשׁ.
עוֹר תַּחַת עוֹר יִקַּח. שְׂמוּרָה תַּחַת שְׂמוּרָה.
כָּל אֶצְבַּע תִּגָּבֶה. כָּל שֵׁן, כָּל שִׁעָרָה.
[שירי מכות מצרים ג' כנים]

דו שיח נורא החוזר במבנה דומה לאורך כל עשרת המכות, והדמויות נראות מוחשיות יותר מ"העלמה במחלפות הפטל", דמות ערטילאית של תקווה ב"אֵילַת", שירת הסיום שהיא אגדה ואמונה ולא תיעוד.

וְאִז הָאָב, אֵילַת, עַל בְּרַכְּיוֹ כּוֹרֵעַ
וְהַעֲלָמָה זְקוּפָה בְּמַחְלְפוֹת הַדָּם.
וּכְמוֹ שֶׁאֵין לַחֲבִיא בִּשְׁק אֶת הַמְרַצֵּעַ,

כִּן לֹא יִחְבֵּיא הַלֵּיל אֶת נְהַר שְׁבוּעָתָם,
כִּי לֹא יִמְלֶךְ כְּנֶם וְלֹא תִמְלֶךְ צְפָרְדַּע
וְלֹא יִפְלוּ עַמִּים נִשְׁק אֶת שְׂרָבִיטָם.

כִּי בְּעוֹלָם נּוֹצֵץ שֶׁל חֶרֶב וְשֶׁל כֶּסֶף
תִּנְשָׁב תִּקְנוֹת דּוֹרוֹת פְּרוּחַ בְּעָלִים.
עָלִי עֶפֶר נִצְחֵי שֶׁל אֶהְבֶּה וְעֶצֶב
נוֹלְדֶת הִיא בְּלִיל צִירִים וְחֶבְלִים.
וְכָל עוֹד לֵב אֶחָד זֹכֵר לָהּ בְּרִית וְקֶצֶב
אוֹיְבֵיהָ עוֹד יִשְׁבוּ כְּמוֹ אֶל גְּחָלִים
[אַיִלַת]

"אַיִלַת", היא שיר תקווה הנולד מתוך המכות, בין חטא, דין, סבל ובגידה, אל האמת בדרך שמעבר לכוח, ביחד עם תקוות-דורות בתולדות אומות ואדם. איתה מול הרע מכל, בעיר שדודה, מול גופת הבן הבכור המת, נולדת גם תקוות המשורר:

וְהִיא חִידַת הַכַּח שֶׁתִּכְלֶה לוֹ אֵין,
וְהִיא חִידַת הָאֵמֶן שְׁאֵפֶס לוֹ קֵץ.
גַּם נֶעַר יִפְתָּרְנָה, וְלִשׁוֹא עֲדִין
רֵאשֶׁם שֶׁל הַכְּסִילִים אֶלֶיהָ מִתְנַפֵּץ.
וּבְלִיל נֶפֶל בְּכוֹרוֹת - בֵּין הַבְּהוּבֵי הַקֵּין
חוֹלֵף גַּם סִנְדָּלָה הַקֵּט וְהַנוֹצֵץ.
[אַיִלַת]

רק יצירות עבריות מעטות זכו לניסיונות כה רבים להסביר ולפרש, כולל ספר שלם - "שירה מול טוטליטריות" (1). מבלי להיכנס לפרשנות המרובה והקשה ממילא, יש לזכור את התקופה שברקע.
המהדורה הראשונה של השירים נדפסה בשנת תש"ד (1944) (2) ואולם שלושה מהשירים נדפסו כבר בפברואר 1940 בהוצאת "הדרך", הוצאת הספרים הקטנה של "השומר הצעיר" בסלובקיה ואף תורגמו לסלובאקית. (3)
אם כך, לפחות חלק מהשירים נכתבו כמה שנים לפני שנדפסו במלואם.

האם, מתי וכמה, עדכן אלתרמן את "שירי מכות מצרים" לפני שיצאו לאור בארץ, איני יודע. ידועה לי רק אמירתו בדבריו על ספרו "שמחת עניים" שנדפס ב-1941, "ראיתי שהעולם הולך לאבדון, ושאלתי את עצמי: מה ישאר ממנו לאחר מכן?".

ישנו הבדל גדול בין מועד כתיבת השירים הראשונים לבין מועד הפרסום המלא. בעוד שבראשית 1940 – ראשית מלחמת העולם השנייה ולאחר כיבוש פולין על ידי הנאצים, היה בארץ רק ידע כללי על מצבם הקשה של היהודים, הרי שידיעות ברורות על השואה הגיעו לציבור בארץ בהדרגה מ-1943, ובאופן חלקי מאד אולי שנה אחת לפני כן. מכל מקום, תגובותיו של אלתרמן לאירועים נמצאות אולי בתחום הרגשי. תגובות עיתונאיות שלו למה שקורה באירופה, ניתן למצוא תחילה ב"רגעים" בעיתון "הארץ" - עד ינואר 1943, ולאחר מכן ב"הטור השביעי" - "דבר". דומני כי בארץ, בראשית המלחמה, גרם הסכם ריבנטרופ-מולוטוב (אוגוסט 1939) לתדהמה גדולה יותר.

ב"שירי מכות מצרים" פוֹרֵשׁ אלתרמן את מה שהוא חש בנושא המכות בשעה הקשה לעולם ולעמו. זוהי הגדה המתאימה לא רק לשעתה; ודבריו לא רק נשמעים, ולא רק מרטיטים, אלא גם נאים ומתאימים, ככל הגדה, לכל דור ודור.

אזכורים

- 1 - עוזי שביט - "שירה מול טוטליטריות", אוניברסיטת חיפה והוצאת "זמורה-ביתן". וראה גם: [באתר המוקדש לנתן אלתרמן](#)
- 2 - שירי מכות מצרים. – תלֵאביב : הוצאת צבי ע"י מחברות לספרות, תש"ד. 38 עמ'. מהדורות נוספות וזהות נדפסו בשנים תש"ז ותש"א; מהדורות בנות 40 עמ' נדפסו עלֵידי הוצאת מחברות לספרות בשנים תש"ד (1953), תש"ז ותש"ך. כמו כן נדפסו ב"שירים משכבר", מהדורה מתוקנת ע"י עוזי שביט (1999)
- 3 - אלישע פורת - [לקדמות כתיבתם של שירי מכות מצרים](#)